

Zühd Döneminde Teşekkür Eden Korku ve Sevgi Ekollerinin Kurucusu İki Sûfî ve Zühd Anlayışlarının Mukayesesi¹

Doç. Dr. Muhammed Ali Yıldız²

Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Temel İslam Bilimleri Bölümü Tasavvuf Anabilimdalı Öğretim Üyesi

alimyildiz@bartin.edu.tr/ Orcid No:0000-0002-5736-955x

Özet

Tasavvuf tarihinin dönemlerinden biri olan zühd dönemi; asr-ı saadet, tabiin ve tebe-i tabiin devirlerini içine alan ve tasavvufun temellerinin de atıldığı önemli bir dönemdir. Sahabe döneminde yani tabiin dönemine kadar zühd hayatı, daha çok bireysel bir şekilde yaşanmaktaydı. İbadete düşkün zahitler bireysel olarak zühd hayatlarını yaşamakta, örgütlenecek bir birlik oluşturma ihtiyacı hissetmemektedirler. İlerleyen süreçte Müslümanlar arasında dünyevîleşme temayülü artıkça zahitler öncülüğünde zühd hareketi de diyebileceğimiz örgütlü grupların ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Tasavvuf öncesi zühd hareketi, bireysellikten ziyade bölgeler üzerinden oluşan zühd ekolleri şeklinde olmuştur. Bu dönemde birçok ekol zuhur etmiştir. En öne çıkan ekol, Hasan Basrî ve takipçileri ile Rabiâtü'l-Adeviyye ve takipçileri ile meşhur olan Basra ekolüdür. Basra ekolü, Hasan Basrî öncülüğündeki 'korku ve hüzn' anlayışı ile Rabiâtü'l-Adeviyye öncülüğündeki 'Allah aşkına' dayalı muhabbet anlayışı olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu makalede Hasan Basrî ve Rabiâtü'l-Adeviyye'nin hayatlarına, zühd anlayışlarına ve tasavvuf görüşlerine yer verilerek aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmaya çalışılacaktır. İlk olarak Hasan Basrî'nin hayatı ve zühd anlayışı çalışmamızda ele alınacak, daha sonra ise Rabiâtü'l-Adeviyye'nin hayatı ve zühd anlayışına yer verilecektir. Bu iki kişinin zühd anlayışlarının

¹ Bu makale, Ekim 2021'de 14. Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Sempozyumunda "Zühd Döneminde Yaşamış İki Sufi ve Öncülük Ettikleri Ekolleri" başlıklı bildirimizin genişletilerek makaleye dönüştürülmüş şeklidir.

² Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Tasavvuf Anabilimdalı Öğretim Üyesi/e-mail: alimyildiz@bartin.edu.tr/ Orcid No:0000-0002-5736-955x

mukayesesine ise bu alt başlıklardan sonra geçilecektir. Sonuç kısmında ise kendi değerlendirmelerimize yer verilecek, bu iki ekolün birbirini tamamlayan iki ekol olduğu sonucuna varılarak çalışmamız nihayete erdirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Zühhd, Hasan Basrî, Rabiâtü'l-Adeviyye, Korku, İlahi Aşk.

The Comparison of The Two Founders of The Schools of Fear and Love That Formed in The Period of Asceticism

Abstract

Asceticism and seclusion means staying alone with Allah by not mixing too much with people. In fact, real asceticism is spending most of one's time in quiet and peaceful places, away from society, in order to worship in a more sincere manner. Human desires and desires are unlimited. Asceticism, on the other hand, is not completely abandoning pleasurable legitimate desires, but not turning them into goals. Ascetic time, one of the sufi configurations; the century of bliss is an important period of the foundations of Sufism and includes the periods of tabi'in and tebe-i tabi'in. In the period of the companions, your side is lived as much as your tabi'in. As worshipers and devotees, they will be able to form a living unity within themselves. As the worldly inclination of progress increases among the Muslims, a community that we can call the ascetic movement, led by hitler and lice, seems outwardly. During this period, many schools emerged. The most prominent school is the Basra school, which is famous for Hasan Basrî and his followers, Rabiâtü'l-Adeviyye and his followers. Basra school is divided into two as "fear and sorrow" under the leadership of Hasan Basrî and "for God's sake" under the leadership of Rabiâtü'l-Adeviyye. The similarities and differences between the lives of Hasan Basrî and Rabiâtü'l Adeviyye, their understanding of zühhd and their mysticism will be revealed. Sufism is an institution that has played an important role in the lives of Muslims with its ascetic life form, although not directly under the name of Sufism since the first years of Islam. In every era, Muslims who are fond of their spirituality have sought different ways to further develop their spiritual world. In addition to supererogatory worship, they wanted to enrich their spirit world with different numbers or innumerable dhikrs. They built ascetic houses in order to discipline their souls with seclusion. All these efforts have affected the shaping in the formation process of the history of Sufism. The formation process of Sufism from the beginning to the present is historically evaluated in three periods. These are respectively; period of asceticism, the period of sects and the periods of mysticism. At this point, asceticism is to stay away from all thoughts other than Allah and to place only the love of Allah in the heart. Although it was stated that ascetic life was lived individually during the first two centuries of Hijri, the pre-sufi movement was shaped as ascetic schools based on regions rather than individuality. In this context, Hasan Basrî, who lives in Basra, emerges as an important personality. With the dhikr assemblies and lodges established by the ascetics organized under his leadership, the evolution of this period into the Sufi period has also gained momentum.

Hasan Basrî is one of the early Sufis. He is regarded as the founder and first leader of the fear-based ascetic school in Basra. The childhood of Hasan Basrî among the Companions enabled him to engage in science at a young age. In addition to this, the sadness he felt from these events because he witnessed the wars between the Companions

and lived in times when some political events were taking place, was one of the biggest factors in his sad ascetic life in Basra. In this period of intense internal turmoil, he recommended silence and entrusting matters to Allah. He always advised to preserve the unity and order of the ummah. He lived a moderate ascetic life. According to him, asceticism is built on the principle of standing against worldly things and those who work for worldly things. His understanding of asceticism is to live in the way of life drawn by the prophet, to give up on whims and whims, and to show patience for things that are not pleasing to the soul. Seeing the world as a sole purpose is a great disaster for him. His Sufi views are based on contemplation, self-purification, fear and sadness. He and his supporters are notorious for crying. Rabiätü'l-Adeviyye is one of the first female Sufis who was born when Hasan Basrî was about 70 years old. She is one of the leading figures of the ascetic period, who was shown as an example in terms of science and morality. She lost his family at a young age and started working as a slave. She continued his life as a sufi who did not pursue any goal other than Allah's consent, rejected marriage proposals and tried to avoid everything that he thought would hinder divine love. She endured all kinds of difficulties and sought only Allah's approval. She worshiped neither for the love of heaven nor for the fear of hell. Her worship is based on loving Allah because He is Allah. Reaching the beauty of Allah has been his greatest goal. According to her, since the blessings of the world and the love of God cannot be found in the same place, her asceticism was shaped in the direction of his choice to leave the world. In her sufi views, she emphasized the concepts of love, hope and optimism rather than fear and sadness. According to her, the lover should obey the order of the loved one and be patient in fulfilling the prayers. For her, there is no obligation more important than serving God. Worship done with love gives peace to the servant. According to her, divine love is the result of the servant's sincerity to Allah. As a matter of fact, even Rabiätü'l-Adeviyye, who came to the fore with the love of Allah, shed tears during worship and dhikr out of fear of Allah. It should be accepted that these schools, built on the love of God and fear of God, which came to the fore with Hasan Basrî and Rabiätü'l-Adeviyya who lived in the period of Zühhd, are two schools that complement each other. Because the feeling of hesitation felt by the people of mysticism while loving Allah reveals the fear of Allah. Therefore, although Hasan Basrî and Rabiätü'l-Adeviyya seem to represent two different understandings, we predict that these two schools are interconnected.

Keywords: Sufism, Asceticism, Hasan Basrî, Rabiätü'l Adeviyye, Fear, Divine Love.

Giriş

Tasavvuf tarihi genel olarak üç dönemden oluşmaktadır. Bu dönemler, henüz tasavvuf kavramının hiç ortaya çıkmamış olduğu zühhd dönemi, tasavvuf kavramının ortaya çıktığı ve tasavvufun teorisinin şekillendiği tasavvuf dönemi ve tasavvuf kurumları olarak da bildiğimiz tarikatların teşekkül etmeye başladığı tarikatler dönemidir. Zühhd dönemi, Hz. Muhammed (s)'den başlayarak sahabe ve tabiin dönemlerini de içine alan hicretten sonraki ilk iki asrı kapsayan zaman aralığıdır (Yılmaz, 2010, s. 81). Zühhd, 'zhd' fiilinin mastarı olup, lügatte rağbet

etmemek, meyletmemek, ilgisiz davranmak, yüz çevirmek ve terk etmek manalarına gelir (İbn Manzûr, 2010, s. 3/196; Cürcânî, 1997, 118; Uludağ, 2002, s. 389). Zühd, nefsi Allah dışındaki tüm bağlardan azat etmek olarak da tarif edilebilir (İbn Manzûr, 2010, s. 197). Aslında gerçek zühd, insanın zamanının çoğunu daha samimi tarzda ibadet etmesi için toplumdan sıyrılarak sakin ve huzurlu mekânlarda geçirmesidir (Sayın, 2016, s. 100). İnsanın arzuları ve istekleri sınırsızdır. Buna karşın zühd, haz veren meşru istekleri tamamen bırakmak değildir, onları amaç haline getirmemektir (Sayın, 2018, s. 208). Bu noktada zühd, Allah dışındaki bütün düşüncelerden uzak durmak ve kalpte sadece Allah'ın sevgisine yer vermektir (Sayın, 2015, s. 37). Zühd ve uzlet, insanların arasına çok fazla karışmayarak Allah Teâlâ ile baş başa kalmaktır. Önceleri ismen yoksa bile dinî hayat şeklinde dünyevileşmeye tepki olarak şekillenen zühdi hareket, hicri ilk iki asır boyunca devam etmiştir (Yılmaz, 2017, s. 100). Fakat bazı kaynaklarda zühd döneminin dünyevileşmeye bir tepki olarak şekillendiği iddialarına dair itirazlar da mevcuttur (Aynî, 2017, s. 182; Afifi, 2018, s. 62-70; Haksever, 2017, s. 25; Özköse, 2002, s. 175-194; Küçük&Çakar, 2020, s. 189-190).

Hicri ilk iki asır boyunca zühd döneminde, zühdi hayatın bireysel olarak yaşandığı ifade edilmiş olsa da (Yılmaz, 2010, s. 119), tasavvuf öncesi zühd hareketi bireysellikten ziyade bölgeler üzerinden oluşan zühd ekolleri olarak teşekkül etmiştir. Bu çerçevede Basra'da yaşayan Hasan Basrî, önemli bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun öncülüğünde örgütlenen zahitlerin kurdukları zikir meclisleri ve tekkeler, bu dönemin tasavvuf dönemine evrilmesi üzerinde hızlandırıcı rol oynamıştır (Altıntaş, 1986, s. 6). Hicri birinci ve ikinci asırlarda zahitlerin, riyazetle Allah'a yönelmek, cehennem korkusu ve cennet ümidiyle hüznün içinde Allah'tan bağışlanma dilemeleri, önemli bir özelliktir (Yılmaz, 2010, s. 122). O dönemde yaşanan siyasi çekişmeler, savaşlardaki sahabe ölümleri ve özellikle Emevi Hanedanlığı ile ayyuka çıkan dünyevileşme temayülü, hüznü dayalı zühd anlayışının öne çıkmasında etkili olmuştur (Kıpçak, 2014, s. 883). Bütün bu çatışmalardan ıstırap duyan zahitler, Basra'da zühd anlayışlarını 'korku' ve 'hüznün' üzerine inşa etmişlerdir. Yani o zamanda zühd anlayışının bu şekilde şekillenmesinin en büyük sebebi toplumsal, siyasi ve iktisadi atmosferdir (Kıpçak, 2014, s. 883). Ancak zamanla toplumsal ve siyasi koşulların yumuşaması ve Abbasi hanedanlığının iktidara gelmesiyle zühd anlayışında değişimler olmuştur. Korku ve hüznün yerini sevgiye ve muhabbete bırakmıştır (Çubukçu, 2006, s. 52, 64; Kıpçak, 2014, s. 883). O dönem zahitliğinin en önemli merkezi

Basra'dır ve korkuya dayalı hüznün anlayışının en önemli temsilcisi Hasan Basrî'dir -ö. 110/728- (Yılmaz, 2010, s. 101-102).

Hicrî ikinci asırda Basra'da yaşayan meşhur zahidlerden birisi de Rabiâtü'l-Adeviyye'dir -ö. 185/801-. Bazı tarihçiler, onun Hasan Basrî ile görüşüğünü rivayet etmektedir fakat bu pek mümkün görünmemektedir. Çünkü Rabiâtü'l-Adeviyye h.185/m. 801 senesinde, Hasan Basrî ise h. 110/ m. 728 yılında vefat etmiştir (Taftazani, 2001, s. 109). Rabiâtü'l-Adeviyye -ö. 185/801- sevgiye dayalı zühd anlayışının kurucusu kabul edilmektedir ve onun sistemleştirdiği bu anlayışın zühd döneminin tasavvuf dönemine evrilme sürecinde önemli bir rolü olmuştur. Onun zühd anlayışı ile birlikte Hasan Basrî ile sistemleşen korku ve hüznün ekolü yerini ilahi aşk ekseninde sevgi, umut ve iyimserliğe bırakmıştır (Küçük&Ceyhan, 2007, s. 381). O, cehennem korkusu ve cennet umudu ile kaygılanmak yerine Allah aşkı ile sevgi dolu olmak anlayışını benimsemiştir. Ancak onun bu anlayışa sahip olması, onun hiç korkup endişelenmediği anlamına gelmez. O, sevgi merkezli bir zühd anlayışına sahiptir ve bu anlayışını miras olarak bırakmıştır (Kıpçak, 2014, s. 882). Böylece tasavvufî düşüncede çığır açacak bir kavram olan 'İlahi Aşk' kavramını ortaya çıkmıştır. İlerleyen süreçte bu kavram tasavvuf edebiyatının önemli kavramlarından biri haline gelmiş, ilahi aşk konulu sayısız eserler kaleme alınmıştır (Smith, 1992, s. 37, 55, 121).

Görüleceği üzere Basra'da şekillenen zühd mekteplerinde korkuya ve sevgiye dayalı iki ana ekol oluşmuştur. Biz bu aşamada ilk olarak bu iki ekol kurucusu sûfîlerin hayatlarını ve zühd anlayışlarını ele alarak çalışmamıza başlayacağız.

1. Hasan Basrî'nin Hayatı

Hasan Basrî'nin babasının adı Yesâr'dır. Babası aslen Irak'lıdır. Irak'ın fethi sırasında esir düşmüş ve Medine'ye götürülmüştür. Hasan Basrî, h. 21/m. 641 yılında Medine'de dünyaya gelmiştir (Karadeniz, 1985, s. 136). Hasan Basrî, Medine ve çevresinde büyümüştür. Çocukluğu büyük sahabilerin arasında, Resullullah (s)'in hanımlarının çevresinde geçmiştir. Bu hususta şöyle rivayetler mevcuttur. Ümmü Seleme, Hasan Basrî'nin annesini ihtiyacı için bir yerlere gönderirdi. O da süt çocuğu olan oğluyla meşgul olamadığından çocuk ağlayınca Ümmü Seleme, annesi gelinceye kadar çocuğa oyalanması için ona süt emzirirdi. Hasan Basrî'yi Ümmü Seleme ve annesi, küçükken sahabenin huzuruna çıkarır, onlar da ona hayır duada bulunurlardı. Yedi yaşında Hasan Basrî, Hz. Osman'ın halifeliği zamanında Peygamberimizin hanımlarının

evlerine girdiğini, elini evin tavanına değdirebildiğini anlatmaktadır. 15 yaşında, Hz. Osman'ı hutbe okurken gördüğünü ifade etmektedir (Aydınlı, 1988, s. 92). On iki yaşında hafız olmuştur. İlerleyen yıllarda Vâdi'l-Kurâ'ya dönüp, orada ilim tahsil etmiştir (Uludağ, 1997, s. 291). 14 ile 19 yaşları arasında Müslümanlar arasında vuku bulan savaflara şahit olmuştur (Altıntaş, 1986, s. 59).

Hasan Basrî'nin çocukluğuna denk gelen zamanlardaki iç karışıklıklar nedeniyle, Medine'den Basra'ya ailesi ile birlikte göç etmiştir. Basra'da Hz. Ali taraftarlarına katılmış, Muaviye'ye karşı mücadele etmiştir. Silsilede Hz. Ali kanalıyla günümüze gelen tarikatların ilk ismidir (Uludağ, 2017, s. 14; Yıldırım, 2017, s. 107). Yetişkinliğinde Afganistan dolaylarında fetihlere katılmıştır. Seferden kısa bir müddet sonra da vefatına kadar hayatını ekseriyetle Basra'da geçirmiştir (Karadeniz, 1985, s. 137). H.110/ m. 728 yılında vefat etmiştir (Aydınlı, 1988, s. 93).

İç karışıklıkların çok yoğun olduğu dönemlerde Hasan Basrî, hâkim güç ehline karşı olaylara karışmaz, iç karışıklıkların büyütülmemesini tavsiye ederdi. Vaazlarında ümmetin düzen ve birliğinin korunması gerektiğini tavsiye ederdi (Aydınlı, 1988, s. 92-93). Halka yaptığı eleştirileri, zamanın idarecilerine de yapmaktan geri durmamış, özellikle Haccac'ı ağır bir dille eleştirmiştir (Altıntaş, 1986, s. 61). O, tasavvuf başta olmak üzere birçok İslami ilmin doğuşunda rol sahibidir (Altıntaş, 1986, s. 59). Hasan Basrî, tabiin en faziletlilerinden biri olarak kabul edilmekte olup, kendisinden övgü dolu sözler ile bahsedilmiştir (Attâr, 1984, s. 69).

2. Hasan Basrî'nin Zühhd Anlayışı

Hasan Basrî zühdü dinî görevleri yerine getirmeyi kolaylaştıran bir araç olarak görmüştür (Adıgüzel, 2018, s. 100). Hasan Basrî, zühdü dünyadan yüz çevirmek, dünya ve dünyalıklar için gayret gösterenlere ise uzak durma olarak tanımlamıştır (Kuşeyri, 1991, s. 256). Hasan Basrî neredeyse tüm vaktini ibadetle geçirmiştir. Tabiînden olan Hasan Basrî ashabı kiramın hayatına gıpta ile bakarak şu sözleri ifade etmiştir: “Yetmiş Bedir gazisine yetiştim. Siz onları görseydiniz deli sanırdınız; onlar da sizin iyilerinizi görselerdi ahlâkın kalmadığına hükmeder, kötülerinizi görselerdi bunların hesap gününe bile inanmadıklarını söylerlerdi” (Adıgüzel, 2018, s. 99). Ona göre zühhd ve takva, şekilde değil özde gizlidir (Yavuz, 1997, s. 307). O, kişiyi Allah'a yaklaştıran şeyin sadece doğru düşüncelere sahip olmak değil, bunları hayata geçirmek olduğunu da vurgulamaktadır (Kuşeyri, 1991, s. 191). Bu düşüncesine dayanak olarak da dünyanın geçiciliğini göstermektedir (Doğan, 2012, s. 35). Önemli olan ahiret yurdudur fakat ahiret yurdu

da dünyada salih ameller yapılarak kazanılabilir (Görgün, 1997, s. 293-301). Bu nedenle kişi ahiret yurdunu kazanmak istiyorsa aklını kullanmalı (Kubat, 2008, ss. 368-373) sadece dünyayı kazanmak isteyenleri ise ahirete yöneltmelidir (Attâr, 1984, s. 22; Doğan, 2012, s. 113). O, kulun hevasına uymaması, nefesine muhalefet etmesi ve az ile yetinmesi gerektiğini de savunmuştur (Doğan, 2012, ss. 99-100). Dünya hayatını amaç haline getirmenin diğer adının dünya sevgisi olduğunu düşünen Hasan Basrî, dünyaya gerektiğinden fazla önem verilmemesi, asıl önem verilmesi gereken yurdun ise ahiret yurdu olduğunu savunmaktadır (Görgün, 1997, s. 298).

Hasan Basrî'ye göre tevekkül ilmi, derece bakımından en üstün ilimdir. Zira tevekkül ilminde derinleşen kulun Allah korkusu artacaktır. Fakat ona göre tevekkül, hiç çalışmadan rızkı tamamen Allah'tan beklemek değildir. Kul için önemli olan dünya ve ahiret dengesini iyi kurmaktır (Küçük&Çakar, 2020, s. 192). Samimiyetsiz yapılan ibadetlerin kula faydası da pek olmayacaktır (Doğan, 2012, s. 184). Önemli olan dünyalıklara kalplerin bağlanmamasıdır. Kalbin her türlü durumda tatmin ve dingin olması ve kulun her şartta Allah'tan razı olması esastır (Küçük&Çakar, 2020, s. 192). Bu bağlamda Ömer bin Abdülaziz'e; *"Aziz ve Celil olan Allah seninle olunca kimden korkuyorsun?"* (Tonbul, 2017, s. 27) şeklinde oldukça manidar bir nasihatte bulunmuştur. Ayrıca bu bağlamda şu tavsiyeleri de mevcuttur: *"Ahiret karşılığında dünyanızı satarsanız dünyada ve ahirete kazançlı çıkarsınız, aksini yaparsanız iki cihanda da zarar edersiniz", "Her ümmetin bir putu vardır, bu ümmetin putu da altın ve gümüştür", "Arkanda servet bıraktığın için ölümden korkuyorsun, servetini önden gönderseydin korkmazdın"* (Adıgüzel, 2018, s. 100).

Hasan Basrî'nin zühd anlayışının ana özelliği, Allah korkusudur. O, Allah korkusunun salih ameller yapmayı teşvik etmede önemli bir rolünün olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda tefekkürün önemi büyüktür. Kul tefekkürde yoğunlaştıkça Allah'a olan saygısı ve korkusu da artacaktır (Gündoğdu, 1997, s. 48). Onun hüznün anlayışına göre inanan kimse gününü hüznle geçirmelidir. Zaten kendisi ve öğrencileri sürekli gözü yaşlı kişiler olarak bilinmektedir (Çiçek, 2019, s.77).

3. Rabiatü'l-Adeviyye'nin Hayatı

Rabiatü'l-Adeviyye Basra'da yaşamıştır (Küçük&Çakar, 2020, s. 196). Hayatı hakkında çok farklı bilgiler mevcuttur. Yaşadığı dönemde adıyla benzer isme sahip birçok kadın mutasavvıfın yaşamış olması, hakkındaki çok farklı bilgilerin sebebi olabilir. Babası İsmail, azatlı bir köledir.

Ailesinin hayatı sıkıntılarla doludur. Fakir bir ailede doğup büyümüştür. Farklı beldelerde ailesi ile birlikte rızıklarını aramışlardır (Çiçek, 2019, s. 80). İsmi ailesinin dördüncü kızı olmasından dolayı Rabia olarak almıştır (Ozak, 1971, s. 501; Çiçek, 2019, s. 80). Babası rüyasında Hz. Peygamber (s)’i görmüş ve ona rüyasında Allah Resulünün şöyle dediğini ifade etmiştir; *“Bu yeni doğan çocuk şanı yüce bir kadın olacak, ümmetinden 70.000 kişi onun şefaatinin umacak”* sonra şöyle emretmiş, *“Sabahleyin Basra emiri İsa Zadan’a git kendisine bir kâğıt yaz ve şöyle söyle: Peygamber Efendimiz (s)’i rüyada gördüm, size gelmemi ve şöyle dememi bildirdiler: Sen her gün yüz rekât, Cuma geceleri de 400 rekât namaz kılıyorsun fakat geçen Cuma günü beni unuttun. Bu unutkanlığının kefareti olarak bu adama helalinden 400 dinar ver.”* (Smith, 1992, ss. 34-35).

Rabiatü’l-Adeviyye’nin babası, bu rüyayı gördükten sonra sabah erkenden valiye gitmiş, rüyasını valiye anlatmış bunun karşılığında da validen geçimlerini kolaylaştıracak birçok maddi yardım temin etmiştir (Smith, 1992, s. 41). Rabiatü’l-Adeviyye daha çocukken babasını kaybederek yetim kalmıştır. Babası öldüğünde fakirlik nedeniyle ailesi dağılmış bir süre yalnız yaşadktan sonra köle olarak birine satılmıştır. Köleliği boyunca çileli bir hayat yaşamış, boş zamanlarında sürekli ibadetle meşgul olmuştur (Smith, 1992, s. 47). Kendisinde gördüğü olağanüstü haller nedeniyle efendisi ondan korkup onu özgür bırakmıştır (Doğrul, 1986, s. 52; Smith, 1992, s. 36). Özgürlüğüne kavuşunca ilk iş olarak hacca gitmeye karar vermiş, bu yolculuk esnasında kimsenin yardımını da kabul etmemiştir (Küçük&Çakar, 2020, s. 107). Onun bu davranışı, dünya sevgisini değil; sadece Rabbinin sevgisini gönlünde taşıdığını gösteren önemli bir karinedir ve ayrıca onun gerçek bir zahit olduğunun delilidir (Sayın, 2020, s. 84). O, sabrı ve zühhd anlayışı ile kendisinden sonraki nesillere örnek olmuştur.

Rabiatü’l-Adeviyye, tüm evlilik tekliflerini geri çevirmiştir. Hasan Basrî’nin de ona evlilik teklif ettiği yönünde bazı rivayetler mevcut olsa da Hasan Basrî’nin Rabiatü’l-Adeviyye’den yetmiş yıl önce vefat ettiği bilgisi doğrultusunda bu rivayetin doğru olmasının mümkün olmadığı söylenebilir (Küçük&Çakar, 2020, s. 111). Fakat Attâr’ın *Tezkiretü’l Evliyâ*’sında, Hasan Basrî ve Rabiatü’l-Adeviyye’nin münasebetleri hakkında birçok menkıbe anlatılmaktadır. Hasan Basrî’nin ona evlenme teklif ettiğini, onun da *“Nikâh vücudu olanlar için geçerlidir. Ben nefisten geçtiğim için bende vücut kalmadı. Benim varlığım O’nda, O’nunlayım. Ben O’nun buyruğunun gölgesiyim. Nikâh benden değil O’ndan sorulmalı”* dediğini (Attâr, 1984, s. 66), Rabiatü’l-

Adeviyye'nin bulunmadığı bir meclisi Hasan Basrî'nin terk ettiği (Attâr, 1984, s. 59) yönünde rivayetler vardır.

Rabiatü'l-Adeviyye'nin seksen yaşlarına yürümekte zorluk çekmesine rağmen kimseden yardım istemediği rivayet edilmektedir (Çiçek, 2019, s.87). Yaşlılığında oldukça zayıf düşmesinin nedeni ömrünün sıkıntılar ile dolu geçmiş olması olabilir fakat o her şeye rağmen şükretmiş, tek başına tüm ihtiyaçlarını giderme konusunda ısrarcı olmuştur (Doğrul, 1986, s. 210). Ölümüyle ilgili kaynaklarda şöyle bir rivayet vardır. *“Onun ölümüne yakın bir sırada birçok kimseler etrafında oturuyordu. Rabia da bunlara bakarak rica etti. Kalkınız, gidiniz. Allah'ın elçisine yol veriniz! Hepsi de kalkmışlar, dışarı çıkmışlar ve kapıyı kapamışlardı. Dışarıdan Rabia'nın 'Kelime-i Şehadet' getirdiği duyulmuş, gâipten bir sesin de şu şekilde nâda ettiği işitilmiştir; 'Ey dinlenen nefis (ruh) Rabbine dön! Sen ondan hoşnut o da senden hoşnut. (Seçkin) Kullarım arasına katıl ve cennetime gir'!”* (Taftazani, 2001, s. 204; Hucviri, 2006, s. 118; Smith, 1992, ss. 21-211). Bu nidadan sonra ortalığı sessizliğin kapladığı, ziyaretçilerin geri dönüp içeri girdiğinde onun ruhunu Allah'a teslim etmiş olduğunu gördüğü rivayet edilmektedir (Doğrul, 1986, s. 211). Rabiatü'l-Adeviyye, İbnü'l Cevzi'ye göre hicretin 135. senesinde, Zehebi'ye göre 180. senesinde, İbn-i Hallikan'a göre 185. senesinde vefat etmiştir (Doğrul, 1986, s. 223-224). Kabrinin de Basra'da (Smith, 1992, s. 81; Doğrul, 1986, s. 212) veya Kudüs'te olduğu rivayet edilmektedir (Doğrul, 1986, ss. 215-216).

4. Rabiatü'l-Adeviyye'nin Zühd Anlayışı

Rabiatü'l-Adeviyye Hasan Basrî'nin korku merkezli zühd anlayışından farklı olarak sevgi merkezli bir zühd anlayışı ile İslam zühdüne yepyeni bir damga vurmuştur. O, sadece Allah'ın sevgisine nail olmak için çabalamak gerektiğine inanıyordu (Doğrul, 1986, s. 54). Şu sözü bu duruma açık bir göstergedir: *“Ey Allah'ım! Sana cehennem korkusuyla ibadet ediyor isem beni cehenneminin ateşinde yak. Eğer cenneti arzu ederek sana ibadet ediyorsam, cennetini bana haram et. Eğer yalnız seni sevdiğim için ve sana olan aşkım nedeniyle sana ibadet ediyorsam ise beni ezeli cemalinden mahrum bırakma Allah'ım!”* (Hucviri, 2006, s. 284; Taftazani, 2001, s. 99; Smith, 1992, s. 245; Doğrul, 1986, s. 56).

Allah'ın yarattıklarından değil de sadece Allah'tan istemeyi kendisine ilke edinen Rabiâtü'l-Adeviyye, dünyalık bir isteği Allah'tan istemekten hayâ ettiğini söylemektedir. Bu durum ile ilgili kendisine dünyalık yardım etmek isteyen bir adamla aralarında şu şekilde bir konuşma geçtiği rivayet edilmektedir; Adamın birinin, *“Ne ihtiyacın varsa benden iste!”* dediği, Onun ise: *“Ben dünyanın sahibinden bir şey istemeye utanıyorum, ona sahip olmayan birinden ne isteyebilirim ki!”* diye cevap verdiği rivayet edilmektedir (Hucviri, 2006, s. 312; Taftazani, 2001, s. 109). Bu hususla ilgili başka bir rivayette şu ifadeler mevcuttur. *“Adamın biri Rabia'ya 40 dinar getirdi. Al bunları, bazı ihtiyaçlarını giderirsin! dedi. Rabia ağladı ve ellerini göğse kaldırarak; O biliyor ki, tüm evrene sahip olduğu halde ben O'ndan bile istemeye utanırım. O halde dünyanın sahibi olmayan bir kuldan nasıl alabilirim?”* (Hucviri, 2006, s. 150; Taftazani, 2001, s. 88; Smith, 1992, s. 36; Yıldırım, 2017, s. 118). Onun bu ifadeleri, rıza makamında bir mutasavvıf olduğuna işaret etmektedir. Bir rivayete göre, Rabiâtü'l-Adeviyye'ye Allah'tan şöyle bir ilham gelmiştir. *“Kulum istersen dünyanın malını sana vereyim, ancak dünya sevgisiyle benim sevgim aynı yere sığmaz”* (Taftazani, 2001, s. 167; Kıpçak, 2014, s. 881). Bu bakış açısı nedeniyle o, yaratılmışlar ile meşguliyeti Allah'ın ondan uzaklaştırması yönünde dualar ederdi. Böylelikle yalnızca Allah ile meşgul olabilmeyi arzuları (Attâr, 1984, s. 22-223).

Rabiâtü'l-Adeviyye'nin ibadetleri ne cennete girme ne de cennette üstün bir makama ulaşma arzusu için yapılmamıştır. O, sırf Allah'ın sevgisine nail olabilmek ve gönlünün sadece Allah aşkı ile dolması için ibadet etmiştir. Bu nedenle o, ilahi aşkın sembolü olmuştur (Yıldırım, 2017, s. 118). Ona yapılan evlilik tekliflerini kabul etmemesinin temelinde de bu yatmaktadır. Onun zühhd anlayışı, evlenmeyi ilâhî aşka engel olarak görmektedir (Adıgüzel, 2018, s. 109). O, yaptığı ibadetlerin gizli olmasına da oldukça dikkat etmiştir. Özellikle geceleri hareketlerin ve seslerin dinginleştiği vakitlerde, Allah ile baş başa olduğu düşüncesiyle sevgiliyle kavuşma yaşadığına inanırdı (Yıldırım, 2017, s. 120). O, insanın güzel amellerini göstererek yapmasından hiç hoşlanmazdı. Bu bağlamda şöyle bir ifade kullandığı rivayet edilmektedir. *“İnsan, Allah rızası için nasihatte bulunursa, Allah onu nefsinin kötülükleriyle meşgul olma nimetiyle şereflendirir, bu da onu halkın eksikliklerini araştırmaktan alıkoyar.”* (Taftazani, 2001, s. 110). Rabiâtü'l-Adeviyye dış görünüşe önem vermeyen bir kişi idi. O, insanın İslam'a bağlılığına ve Allah'a yakınlığına değer verirdi. Bir gün Süfyan isimli bir kişi; *“Ey Rabia! Dağınık ve eski elbiseler içinde seni görüyorum, falanca komşuna gitsen sana yardım etmez miydi? Halini düzeltirdin”* dedi. O da şu cevabı verdi: *“Ey Süfyan, halimde ne kötülük görüyorsun ki? Ben İslam üzere değil*

miyim? O İslam ki, ondan daha büyük bir şeref, daha ferahlatıcı bir zenginlik, daha güzel bir dost yoktur!” (Taftazani, 2001, s. 283; Yıldırım, 2017, s. 120).

Zühd döneminin tasavvuf dönemine evrilme sürecinde Rabiâtü'l-Adeviyye'nin önemli bir rolü vardır. Onun öncülüğünde, hâkim ekol olan korku ve hüzn ekolü, yerini sevgi ve iyimserlik ekolüne bırakmıştır (Adıgüzel, 2018, s. 110).

5. Hasan Basrî ve Rabiât'ül-Adeviyye'nin Zühd Anlayışlarının Mukayesesi

Hasan Basrî ve takipçilerinin zühd anlayışlarının temelinde cenneti arzulama ve cehennem korkusu vardır. Fakat Rabiâtü'l-Adeviyye bu anlayıştan farklı olarak, Allah sevgisi üzerine temellendirilmiş bir zühd anlayışına sahiptir. Rabiâtü'l-Adeviyye de korku ekolü müntesipleri gibi, Allah'ın kendisini rızasına nail etmemesi endişesiyle korkar ve ağlardı; fakat onun korkusunun nedeni cehenneme atılmak kaygısı değildi. Onun korkusunun nedeni Allah'ın sevgisini kazanamamaktan kaynaklanıyordu (Taftazani, 2001, s. 134; Yıldırım, 2017, s. 118). Hasan Basrî için hüznün kaynağı bu dünyadan kaçış ve nefsenden emin olamama durumudur. O her zaman hüznüydü. Uzun hüznün, iyi amellerin kaynağı olduğunu düşünürdü. Ona göre fazla gülmek, kalbi öldüren bir haslet idi (Altıntaş, 1986, s. 64). Rabiâtü'l Adeviyye'nin hüznü ise Allah'a duyduğu ilahi aşkın yansıması idi. Yani o, Allah'ın sevgisini kazanamama ihtimalinin endişesiyle kaygılanır ve hüznülenirdi (Çiçek, 2019, s. 90). Rabiâtü'l-Adeviyye için “*güldüğünü gören olmadı*” şeklinde rivayetler mevcuttur (Çiçek, 2019, s. 79). Onun için yüzeysel hüznler gerçek hüzn sayılmamaktadır. Ona göre kişi gerçekten hüznü ise hayattan tat alamaz, icabında nefes bile alamaz hale gelir (Çiçek, 2019, s. 89).

Rabiâtü'l-Adeviyye tasavvuf tarihinde ilk defa ‘*ilahi aşk*’ kavramını kullanmış ve bu bağlamda şu ifadeler dilinden dökülmüştür; “*Seni iki muhabbet ile severim: Birisi, sana karşı aşk ile bağlanışımın ifadesi olan muhabbet ile diğeri de senin sevilmeğe layık oluşunun içimde yarattığı muhabbet ile. Sana aşk ile bağlanışım yüzünden yalnız seni düşünüyorum. Senin sevgiye layık oluşuna gelince, bu da yüzündeki örtüyü kaldırman arzumdur ki seni göreyim. Benim için ne beriki ne öteki muhabbet hususunda hiçbir hamd yoktur. Fakat sana hamd olsun.*” (Attâr, 1984, s. 271; Yıldırım, 2017, s. 118). Rabiâtü'l-Adeviyye bu ifadelerinde iki çeşit sevgiden bahsetmektedir. Ona göre bahsi geçen bu iki çeşit sevgiden ikincisi daha üstündür. Birinci tür sevgi, kulun sadece Allah ile meşgul olmasından ortaya çıkan mutluluktan kaynaklanan sevgidir. Ötekisi ise, kulun sadece Allah'ın zatına olan sevgisidir ki işte bu sevgi aslolan sevgidir. Başka

bir ifadeyle bu sevgi Allah'ı sadece Allah olduğu için sevmektir (Yıldırım, 2017, s. 121). Rabiâtü'l-Adeviyye kalbini ilahi aşkla doldurmak için sürekli zikrullahla sarılmış ve dünyevî mekân olarak kulübe benzeri evler ile yetinmiştir. Fakat asıl değer verdiği mekân olan ilahi aşkın mekânı olan kalbinin konforu konusunda gece gündüz gayret göstermiştir. Ona göre en büyük lütuf kalbin ilahi aşk ile dolu olmasıdır (Daniş, 2011, s. 48).

Hasan Basrî, kulun her daim tefekkür içinde olması gerektiğini, davranışlarını Kur'an ve sünnete uygun bir şekilde düzenlemeye çalışması gerektiğini, şayet bu noktada eksiklikleri varsa tövbe etmesi gerektiğini savunmaktadır. Rabiâtü'l-Adeviyye de sürekli Allah'ı tefekkür etmeye özen gösteren bir zahittir. Kendisine hep yalnızlıkta yaşamayıp insanlar içine çıkararak Allah'ın yarattığı güzellikleri keşfetmesi gerektiğini söyleyen bir kadına cevaben "*içine gir ki sanatkârı gör*" diye cevap vermiştir (Attâr, 1984, s. 99). Rabiâtü'l-Adeviyye, yalnız başına sürekli tefekkür hâlinde Allah'ı zikretmeye gayret göstermiştir (Çiçek, 2019, s. 95-96).

Hasan Basrî, kulun rızkını kazanmak için çalışması gerektiğine inanmaktadır. Helal kazanç elde etmek için çalışan ve onu tutumlu harcayıp icabında Allah için infak eden kul ona göre makbul bir tevekkül anlayışına sahiptir. Bu bağlamda şu duası oldukça dikkat çekicidir. "*Helal kazanan, tutumlu harcayan, fakirlik ve ihtiyaç günü için önden gönderen kimseye Allah merhamet etsin*" (Tonbul, 2017, s. 20). Ona göre kul her durumda, Allah'a sığınmalı, helal rızık peşinde koşmalı ve sebeplere sarılmalıdır. Dikkat edilmesi gereken husus, helal yoldan elde edilen kazançların Allah yolunda harcanması ve elde edilen bu dünyalıklara gönlün bağlanmamasıdır (Tonbul, 2017, s. 20). Rabiâtü'l-Adeviyye de özellikle rızık endişesi taşınmaması ve bu konuda tevekkül ehli olunması gerektiği düşüncesini savunmuş ve hayatını bu felsefe üzerine inşa etmeye çalışmıştır (Çiçek, 2019, s. 98). Onun rızık konusundaki tevekkül anlayışında elbette hiç çalışmadan rızık beklemek diye bir şey yoktur. Ona göre kul rızık için gereken çabayı göstermeli fakat bu konuda Allah'ın o kula olan takdirine de tevekkül etmelidir (Tonbul, 2017, s. 32). Ona göre tevekkül, insanlardan bir şey isteme, fakirlik ve zenginlik vb. tüm durumlarda kesinlikle Allah'a güvenmektir. Zira kulun tüm eylemlerinin nihai yaratıcısı Allah'tır (Tonbul, 2017, s. 33).

Hasan Basrî'nin ilim, amel, sabır ve kanaat kavramları ile ilgili oldukça dikkat çekici şöyle bir ifadesi mevcuttur: "*Kişiye lazım olan faydalı ilim, ihlâsa dayanan olgun amel ve sabra dayanan tatminkâr bir kanaattir*" (Yüksel, 2006, s. 94). Yani faydalı ilim, ihlaslı amel ve içinde sabır dolu kanaat kulun ihtiyaç duyduğu üç önemli haslettir. Hasan Basrî'ye göre sabır önemli çok

önemlidir. Ona sabrın kısımları sorulduğunda şu cevabı vermiştir; *“İki çeşit sabır vardır. İlki sıkıntı, bela ve musibetlere gösterilen sabırdır. Bu sabır bendeki sabır çeşididir yani cehennemden korkarak yapılan sızlanma içeren sabırdır. Diğeri ise dünyaya karşı zahit ve isteksiz olmak, ahirete karşı istekli olmaktır. Buna rağbet te denir. Rağbet durumunda olan kişinin sabrı sadece Allah için olur. Cehenneme girme korkusu nedeniyle olmaz. Zühdü ise mutlak surette lütfu bol olan Allah için olur, cennete ulaşmak için olmaz. Sihatli ihlâsın delili işte budur.”* (Attâr, 1984, s. 114; Yüksel, 2006, ss. 94-95).

Hasan Basrî'nin yapmış olduğu bu sabır tanımlaması, aslında onun da tüm ibadetlerin esasında Allah rızası için yapılması gerektiği görüşünde olduğunu bize göstermektedir. Fakat kanaatimizce o, insanların bu dereceye ulaşmasının bir merhale meselesi olduğuna inanmaktadır. Rabiât'ül-Adeviyye'nin ekolünde ise, Allah sevgisi esastır. İbadetler sadece onun sevgisini kazanmak için yapılmalıdır. Bu bağlamda Rabiâtü'l-Adeviyye'nin, Hasan Basrî'nin sabrın ikinci tarifi olarak tanımladığı rağbet makamında olduğu da söylenebilir. Yani Hasan Basrî de esasında Rabiâtü'l-Adeviyye'nin dillendirdiği makamı hedef olarak koymuştur fakat bu makama ulaşmanın bir aşama olduğuna inanmaktadır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Rabiâtü'l-Adeviyye'nin hayatı sıkıntılarla geçmiştir. O yaşadığı bu sıkıntıları bir fırsat olarak görmüştür. Kulun sıkıntılara sabredip şükrederek olgunlaşabileceğini savunmuştur (Doğrul, 1986, s. 246). O, Allah'tan gelen musibetlere sabredilmesi gerektiğini, aksi takdirde Allah'a isyan ederek küfre düşülebilme ihtimalinin bile var olduğunu düşünmektedir (Çiçek, 2019, s. 91).

Hasan Basrî çok iyi bir hatip idi. Vaaz ederken dinleyicilerin akıllarına özellikle hitap ederdi. O muhataplarını geçici hisler ile yönlendirmekten ziyade onların kendilerine dönmelerini temin etmeye yönelik ve özellikle dünyanın geçiciliğini kavratmaya yönelik nitelikte konuşmaya gayret gösterir idi. O, karşısındakilere sorular sorar, cevaplarını yine onlara verir ve böylece gerçeği kendilerinin bulmasını sağlamaya çalışırdı (Altıntaş, 1986, s. 64). Rabiâtü'l-Adeviyye de murakabeye çok önem verirdi. Bir gece şöyle bir rüya gördüğünü ifade ettiği rivayet edilmektedir: *“Bir gece seher zikrimi çektikten sonra uyudum. Rüyamda büyüklük ve güzellik bakımından emsalini görmediğim parlayan yeşil bir ağaç gördüm. Ağacın üstünde üç çeşit meyve vardı. Meyveler, dünyada gördüklerime benzemiyordu. Meyvelerden biri bembeyaz, biri kırmızı, diğeryise sarı idi. Hepsi de ağacın parıltıları arasında ay ve yıldızlar gibi parlıyordu. Ağacı çok beğenmiştim. ‘Acaba bu kimin diye?’ sordum. Bir ses, ‘Bunlar, senin az önceki zikrinin*

sevabıdır' dedi. Ağacın etrafını dolaşırken, yere saçılmış altın renkli meyveler gördüm ve kendi kendime, 'Keşke bunlar da diğerleriyle birlikte ağacın üstünde olsaydı' dedim. O zaman bir şahıs bana şöyle dedi: 'Onlar da yukarıdaydılar. Fakat sen zikrederken bir an, hamurun için maya olup olmadığını düşündün. İşte o an, bu meyveler yere saçıldı. Muhakkak ki bunlarda basiret sahipleri için ibret, takva sahipleri için öğütler vardır.' (Attâr, 1984, s. 191; Çiçek, 2019, s. 94). Görüldüğü gibi Rabiâtü'l-Adeviyye, rüyasında Allah'ı zikrederken bir anlık aklına dünyalık bir iş gelmesi sebebiyle uyarılmıştır. Onun murakabe hususundaki hassasiyeti gördüğü rivayet edilen bu rüya çerçevesinde oldukça dikkat çekicidir.

Sonuç

Hasan Basrî, h.21 /m.642 ile h.110 /m.728 yılları arasında yaşamış ilk dönem mutasavvıflarından biri olarak kabul edilebilir. Kendisi Basra'da korkuya dayalı zühhd ekolünün kurucusu ve ilk önderi olarak bilinmektedir. Hasan Basrî'nin çocukluğunun sahabeler arasında geçmesi onun küçük yaşta ilim ile meşgul olmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra sahabeler arasında meydana gelen savaflara şahit olmuştur. Siyasi kargaşa döneminde yaşamış olması nedeniyle bu olaylardan duyduğu hüznün, Basra'da onun hüznü bir zühhd hayatı yaşamasının en büyük etkenlerinden biri olmuş olabilir. İç karışıklıkların yoğun olduğu bu dönemde sessizliği ve işlerin Allah'a havale edilmesini tavsiye etmiştir. Ümmetin birliği ve düzeninin korunmasını sürekli nasihat etmiştir. İlimli bir zühhd hayatı yaşamıştır. Ona göre bir zahidin tavrı, dünyalıklara ve dünyalık için çalışanlara karşı durmak şeklinde olmalıdır. Onun zühhd anlayışı, peygamberin çizdiği hayat tarzında yaşamak, heva ve heveslerden vazgeçmek, nefse hoş gelmeyen işlere sabır göstermektir. Dünyayı tek başına amaç görmek ona göre çok büyük bir felakettir. Onun tasavvufi görüşleri tefekkür, nefis tezkiyesi, korku ve hüznün üzerine kuruludur. O ve taraftarları ağlamaları ile meşhur olmuşlardır.

Rabiâtü'l-Adeviyye ise, h.95/m.714 ile h.185/m.801 tarihleri arasında yaşamıştır. O, Hasan Basrî yaklaşık 70 yaşında iken dünyaya gelmiş ilk dönem kadın mutasavvıflardan kabul edilmektedir. İlim ve ahlak yönünden örnek gösterilmiş zühhd döneminin öncü şahsiyetlerinden biridir. O, küçük yaşta ailesini kaybetmiş ve köle olarak çalıştırılmıştır. Allah'ın rızasından başka amacı olmamış, evlilik tekliflerini reddetmiş ve ilahi aşka engel olacağını düşündüğü her şeyden elini eteğini çekmeye çalışmıştır. Her türlü zorluğa tahammül etmiş ve yalnızca Allah rızasını aramıştır. İbadetlerini ne cennet aşkı ne de cehennem korkusu için yapmıştır. Onun ibadeti,

Allah'ı Allah olduğu için sevmek esasına dayanmıştır. Allah'ın cemaline ulaşmak onun en büyük gayesi olmuştur. Ona göre dünya nimeti ve Allah sevgisi aynı yerde bulunamayacağı için, onun zühdü dünyayı terk etme tercihi yönünde şekillenmiştir. Tasavvufi görüşlerinde korku ve hüznün yerine sevgi, ümit ve iyimserlik kavramlarını daha fazla ön plana çıkarmıştır. Ona göre seven sevdiğinin emrine itaat etmeli, ibadetleri yerine getirmeye gayret göstermeli ve sabretmelidir. Onun için Allah'a kulluk etmekten daha önemli hiçbir mecburiyet yoktur. Severek yapılan ibadet, kula huzur verir. Ona göre ilâhî aşk, kulun Allah'a olan samimiyetinin bir neticesidir. Nitekim Allah sevgisiyle öne çıkmış olan Rabiâtü'l-Adeviyye bile Allah korkusundan ibadet ve zikir esnasında gözyaşı dökmüştür.

Zühd döneminde yaşamış Hasan Basrî ve Rabiâtü'l-Adeviyye ile öne çıkan Allah sevgisi ve Allah korkusu üzerine inşa edilmiş bu ekollerin birbirini tamamlayan iki ekol olduğu kabul edilebilir. Zira kanaatimizce tasavvuf ehlinin Allah'ı severken hissettiği çekinme duygusu, Allah korkusunu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla Hasan Basrî ve Rabiâtü'l-Adeviyye her ne kadar iki farklı anlayışı temsil ediyorlarmış gibi görünseler de, bu iki ekolün birbiri ile bağlantılı olduğu tarafımızca öngörülmektedir. Hasan Basrî'nin rağbet basamağı olarak tarif ettiği, aslında kendisinin de hedef olarak benimsediği aşama, Rabiâtü'l-Adeviyye'nin tanımladığı zühd anlayışı ile büyük oranda örtüşmektedir. Dolayısıyla bu iki ekolü birbirinden tamamen bağımsız olarak görmemek gerekir. Bu iki ekol birbirinden beslenmektedir. Zira Allah korkusunu, Allah sevgisinden tam olarak ayırmak mümkün gözükmemektedir. İkisi birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Her ne kadar tasavvuf tarihinin zühd döneminden sonraki dönemlerinde 'ilahi aşk' kavramı hâkim kavram haline gelmiş olsa da, Allah sevgisinin, Allah korkusundan bağımsız olduğu söylenemez. Allah korkusu ile terbiye edilen nefis, kâmil bir olgunluğa eriştiğinde çoğunlukla 'ilahi aşk' motivasyonu ile ibadet etmeye başlayabilir. Fakat bu merhalede bile tamamen Allah korkusundan kulun sıyrılmış olması, insanın fitratı gereği mümkün gözükmemektedir.

Tasavvufi ekoller, tıpkı mezhepler gibi tarih içerisinde oluşan ve tasnif edilen hareketlerdendir. Ekol kurucusu mutasavvıflar tarafından benimsenen anlayışlar, zaman içerisinde meydana gelen ekoller ile aynı gayede olmayabilir. Bu nedenle çalışmamızda bahsettiğimiz ilgili ekollerin 'korku' ve 'sevgi' şeklinde, süreç içerisinde isimlendirilmesi, kurucularının tam olarak bu isimler ekseninde bir kaygı taşıdıkları tam olarak söylenemez. Sosyal bilimler alanının bünyesinde

barındırdığı bütünlük ilkesi gereği olgular, katı sınırlar ile birbirinden ayıramayacağından çalışmamızda ele aldığımız mesele de bu çerçevede düşünülmesi, iki ekolün keskin sınırlar ile birbirinden ayrı olduğu değerlendirilmemelidir. Netice itibarıyla ‘korku’ ve ‘sevgi’ ekollerinin birbirini tamamlayan iki ekol olduğu değerlendirilmesi tarafımızca daha makul bulunmaktadır.

Kaynakça

Aydınlı, A. (1988). Hasan Basrî: Hayatı ve Hadîs İlmindeki Yeri, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8, 91-111.

Adıgüzel, B. (2018). Tasavvufu ortaya çıkaran sosyo-ekonomik, siyasal ve tarihsel parametreler bağlamında zühhd dönemi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Afîfi, E. A. (2015). Tasavvuf: İslâm’da manevî hayat, çev. Ekrem Demirli & Abdullah Kartal, İz Yayınları.

Altıntaş, H. (1986). Tasavvuf tarihi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Attâr, F. (1984). Tezkiretü’l-Evliya, haz. Süleyman Uludağ, Erdem Yayınları.

Aynî, M. A. (2017). Tasavvuf tarihi, çev. Hüseyin Rahmi Yananlı, Büyüyenay Yayınları.

Cürcânî, S. Ş. (1997). Tarifât Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü. trc. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları.

Çiçek, B. S. (2019). Rabiâtü’l-Adeviyye’de Allah aşkı ve rızâ. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çubukçu, H. (2006). İlk Dönem hanım sûfîler, İnsan Yayınları.

Daniş, M. (2011). Aşk ile hû -Rabia, ilahî aşkın nefesi-, Kaktüs Yayınları.

Doğan, İ. (2012). Zühhd -Hasan-ı Basrî, Hüner Yayınları.

Doğrul, Ö. R. (1986). Hazreti Rabiâtü’l Adeviyye, haz. İnci Beşoğul, Eser Yayınları.

Görgün, T. (1997). Hasan-ı Basrî, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 16, 293-301.

Gündoğdu, C. (1997). Doğu dönemi zühd ekolleri ve tasavvuf mektepleri, EKEV Akademi Dergisi, 1(1), 41-64.

Haksever, A. C. (2017). Tasavvufu anlama kılavuzu, Otto Yayınları.

Hucvirî, A. O. (2006). Keşfü'l-Mahcûb, tahkik eden Mahmûd Âbidî, İntişârât-ı Sâdâ ve Sîmâ.

İbn Manzûr. (2010). Lisânü'l-'Arab. 3 Cilt. Beyrut: Dâr-u Sadır.

Karadeniz, O. (1985). Hasan el-Basrî ve kelami görüşleri, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2, 135-156.

Kıpçak, N. (2014). Kadın evliyaların erkek olarak anılması üzerinde tevhit ve mücerretliğin etkisi Rabia Adeviye örneği, Turkish Studies, 9(3), 879-891.

Küçük, S. & Çakar, Z. E. (2020). Zühd döneminde Basra ve Horasanlı zahit / sûfilerin kesp ve tevekkül anlayışı, Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi, 4(2), 188-211.

Küçük, H. & Ceyhan, S. (2007). Rabia El-Adeviyye, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 34, 380-382.

Ozak, M. (1979). Envâr-ül-Kulûb -Kalplerin Nurları-, İstanbul: Salah Bilici Kitabevi Yayınları.

Özköse, K. (2002). Zühd ve Sûfilerin Zühde Yükledikleri Anlam (Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım), Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6(1), 175-194.

Sayın, E. (2015). Haccın Kalbine Yolculuk, İstanbul: Nesil Yayınları.

Sayın, E. (2016). Tasavvufi Aşkla Esmâü'l-Hüsna, Bursa: Emin Yayınları.

Sayın, E. (2018). Tasavvuf Eğitimi, Hafıza Teknikleriyle Tasavvuf Kavramları, İstanbul: Rağbet Yayınları.

Sayın, E. (2020). Tasavvuf Terapisi, İstanbul: Hayykitap.

- Smith, M. (1991). Bir kadın sûfi Rabia, hazırlayan Özlem Eraydın, İnsan Yayınları.
- Sunar, C. (1978). Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Tonbul, Ö. (2017). İlk Dönem Sûfilerine Göre Tevekkül Anlayışı. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uludağ, S. (1997). Hasan-ı Basrî, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 16, 291-293.
- Uludağ, S. (2002). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Taftazânî, E. (2001). Zühhd Hareketinin Tasavvufa Dönüşüm Süreci Râbatü'l-Adeviyye Örneği, Çev. Ahmet Ögke, Ekev Akademi Dergisi, 3(1), 107-114.
- Yavuz, Y. Ş. (1997). Hasan-ı Basrî, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 16, 305-307.
- Yıldırım, M. (2017). İlk Dönem Zahitleri ve Zühhd Anlayışları -Sahabe Dönemi, Hicri I. ve II. Asır-. [Yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, H. K. (2010). Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Yılmaz, H. K. (2017). Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Yüksel, Y. (2006). Tasavvufta Sabır ve Şükür Anlayışı. [Yüksek lisans tezi]. On Dokuz Mayıs Üniversitesi.